

دانشکده معارف و فلسفه و کلام اسلامی

گروه معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

موضوع:

بررسی اندیشه‌های کلامی ملامهدی نراقی

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر سید محمود موسوی (زید عزه)

استاد مشاور:

دکتر حسن عبدی (زید عزه)

دانشجو:

روح الله ساجدی

زمستان 1392

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده معارف و فلسفه و کلام اسلامی

گروه معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

موضوع:

بررسی اندیشه‌های کلامی ملامهدی نراقی

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر سید محمود موسوی (زید عزه)

استاد مشاور:

دکتر حسن عبدی (زید عزه)

دانشجو:

روح الله ساجدی

زمستان 1392

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ... از این
پایان نامه برای دانشگاه باقر العلوم (علیه السلام) محفوظ است.

نقل مطالب با ذکر ماخذ بلامانع است.

تقدیم

تقدیم به دو ستاره آسمان علم و تقوا فاضلین نراقیین و جویندگان دانش و
پژوهشگران عرصه علوم دینی و اسلامی

تقدیر

«هر کس بندگان را سپاس نگوید آفریننده بندگان را سپاس‌گزاری نکرده است»

الحمد لله رب العالمین

با تشکر از استاد محترم جناب آقای دکتر سید محمود موسوی که راهنمایی این رساله را بر عهده داشتند و سپاس از استاد ارجمند جناب آقای دکتر حسن عبدی، که در مشاوره این رساله مرا یاری رساندند.

همچنین با تشکر از خانواده صبورم که در این مدت مددکار اینجانب بودند.

چکیده

مسئله اصلی این تحقیق این است که «از بررسی آثار و اندیشه‌های ملامحمد مهدی نراقی (ره) چه دیدگاه‌هایی درباره موضوعات کلامی به دست می‌آید؟» در این تحقیق با استفاده از روش تحلیلی - عقلی به بررسی این مسئله پرداخته شده است. بر اساس یافته‌های تحقیق، علاوه بر نظریات و شیوه‌های مشترک ایشان با متکلمین دیگر در اثبات مسائل اعتقادی، با دیدگاه‌ها و روش‌هایی از این اندیشمندان اسلامی در مباحث کلامی مواجه می‌شویم که برای اهل علم قابل توجه و تأمل می‌باشد؛ از جمله: اثبات صانع بی نیاز از دلیل، استفاده از برهان معجزه و برهان اجماع و اتفاق عقلاء برای اثبات صانع، روش بکارگیری مثال و داستان برای تفهیم ادله و براهین و . . . از سوی دیگر با توجه به بیان ساده‌ی مسائل اعتقادی از طرف این متکلم اسلامی و استفاده از امثله و حکایات، نظریات ایشان می‌تواند مورد استفاده عامه مردم باشد و پایه‌های اعتقادی خود را استحکام بخشند. این رساله در پنج فصل تدوین شده است که در فصل اول به کلیات و مفاهیم پرداخته شده است. فصل دوم و سوم، مبحث خداشناسی و صفات الهی را مورد بررسی قرار می‌دهد. فصل چهارم، راهنما شناسی است؛ که از دو گفتار تشکیل یافته و به بحث درباره نبوت و امامت می‌پردازد. فصل پنجم عهده دار مسئله معاد می‌باشد که محقق نراقی در این قسمت به شیوه خاصی معاد را اثبات می‌کند.

واژگان کلیدی:

علم کلام، اثبات صانع، اثبات صفات صانع، معاد، نبوت، امامت، ملامحمد مهدی نراقی.

فهرست مطالب

فصل اول:.....1

کلیات و مفاهیم.....1

2..... گفتار اول: کلیات تحقیق

2..... 1- بیان مسئله

2..... 2- اهمیت موضوع و ضرورت تحقیق

2..... 3- پیشینه موضوع

3..... 4- اهداف تحقیق

3..... 5- پرسشهای تحقیق

4..... 6- فرضیه های تحقیق

4..... 7- پیش فرض های تحقیق

5..... 8- روش تحقیق

5..... 9- سازماندهی تحقیق

5..... گفتار دوم: مفاهیم

5..... 1- علم کلام

6..... 2- ملامحمد مهدی نراقی

فصل دوم:..... Error! Bookmark not defined.

خداشناسی..... Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. گفتار اول: اعتقاد به صانع بی نیاز از دلیل

Error! Bookmark not defined. 1- تقریر اول

Error! Bookmark not defined. 2- تقریر دوم

Error! Bookmark not defined. گفتار دوم: ادله اثبات خالق

Error! Bookmark not defined. 1- اتقان صنع یا برهان نظم

- Error! Bookmark not defined. **تقریر برهان نظم**
- Error! Bookmark not defined. **2- برهان امکان و وجوب**
- Error! Bookmark not defined. **2- 1 تسلل و استحاله آن**
- Error! Bookmark not defined. **2- 2 دور و استحاله آن**
- Error! Bookmark not defined. **2- 3 نتیجه گیری:**
- Error! Bookmark not defined. **3- برهان احتیاج ممکنات به واجب**
- Error! Bookmark not defined. **4- برهان معجزات و کرامات انبیاء**
- Error! Bookmark not defined. **4- 1 تقریر علامه مجلسی**
- Error! Bookmark not defined. **4- 2 تقریر ملا محمد مهدی نراقی**
- Error! Bookmark not defined. **4- 3 استدلال در قالب قیاس**
- Error! Bookmark not defined. **4- 4 ارزیابی برهان معجزه**
- Error! Bookmark not defined. **4- 5 نتیجه گیری از بحث**
- Error! Bookmark not defined. **5- برهان اجماع و اتفاق عقلاء**
- Error! Bookmark not defined. **6- برهان فطرت**
- Error! Bookmark not defined. **6- 1 تقریر محقق نراقی:**
- Error! Bookmark not defined. **6- 2 تقریر شهید مطهری:**
- 42..... **جمع بندی**

- Error! Bookmark not defined. **فصل سوم:**
- Error! Bookmark not defined. **صفات الهی**
- Error! Bookmark not defined. **گفتار اول: مفهوم صفت و انواع آن**
- Error! Bookmark not defined. **1- مفهوم صفت**
- Error! Bookmark not defined. **2- کیفیت صفات صانع**

- 3- انواع صفت Error! Bookmark not defined.
- 3- 1 صفات ثبوتیه Error! Bookmark not defined.
- 3- 2 صفات سلبيه Error! Bookmark not defined.
- 4- طرح نظریه امامیه Error! Bookmark not defined.
- 5- نتایج حاصله از بحث Error! Bookmark not defined.
- 6- تقسیم بندی صفات از حیث دیگر Error! Bookmark not defined.
- 6- 1 صفات ثبوتیه Error! Bookmark not defined.
- 6- 1- 1 قدرت Error! Bookmark not defined.
- 6- 1- 2 قدیم، ازلی و ابدی (سرمدیت) Error! Bookmark not defined.
- 6- 1- 3 علم Error! Bookmark not defined.
- 6- 1- 4 حی Error! Bookmark not defined.
- 6- 1- 5 قصد و اراده Error! Bookmark not defined.
- 6- 1- 6 تکلم Error! Bookmark not defined.
- 6- 1- 7 سمیع و بصیر Error! Bookmark not defined.
- 6- 2 صفات سلبيه Error! Bookmark not defined.
- 6- 2- 1 توحید ذاتی (خداوند شریک ندارد) Error! Bookmark not defined.
- 6- 2- 2 سایر صفات سلبيه Error! Bookmark not defined.
- جمع بندی Error! Bookmark not defined.
- فصل چهارم: Error! Bookmark not defined.
- راهنما شناسی Error! Bookmark not defined.
- گفتار اول: نبوت Error! Bookmark not defined.
- 1- وجوب و ضرورت بعثت انبیاء Error! Bookmark not defined.

- 2- عصمت انبیاء..... Error! Bookmark not defined.
- 2- 1تعریف عصمت..... Error! Bookmark not defined.
- 2- 2مراتب عصمت..... Error! Bookmark not defined.
- 2- 3دله عصمت انبیاء..... Error! Bookmark not defined.
- 2- 3- 1وجوب لطف و اتمام آن..... Error! Bookmark not defined.
- 2- 3- 2حصول نقض غرض..... Error! Bookmark not defined.
- 2- 3- 3 ضرورت انقیاد قوای مادی از عقل در شخص نبی Error! Bookmark not defined.
- 3- راه شناخت پیامبر (اعجاز)..... Error! Bookmark not defined.
- 3- 1علت ارائه معجزه؟..... Error! Bookmark not defined.
- 3- 2 فرق بین معجزه نبی با معجزه امام..... Error! Bookmark not defined.
- 3- 3 تفاوت معجزه، کرامت و معجزه دروغین . Error! Bookmark not defined.
- 3- 4 تفاوت معجزه با سحر و شعبده..... Error! Bookmark not defined.
- 4- اثبات نبوت حضرت محمد خاتم الانبیاء صلی الله علیه و آله .. Error! Bookmark not defined.
- گفتار دوم: امامت..... Error! Bookmark not defined.
- 1- ضرورت امامت..... Error! Bookmark not defined.
- 2- مباحث امامت از دیدگاه محقق نراقی..... Error! Bookmark not defined.
- 3- اثبات عقلی وجوب نصب امام بر خدا و رسول: Error! Bookmark not defined.
- 3- 1اشکال: ریاست عمومی، شأنی از شئون امام..... 100
- 3- 2اشکال: چرا بعثت انبیاء، استمرار پیدا نکرد؟..... 102
- 4- رد نظریه اهل سنت:..... Error! Bookmark not defined.

- 5- اصول دین یا فروع دین بودن امامت Error! Bookmark not defined.
- 6- عصمت امام Error! Bookmark not defined.
- 7- افضل بودن امام از سایر مردم 107
- 8- منصوص بودن امام از طرف خدا و رسولش 108
- 9 - اثبات وصایت و خلافت بلا فصل امیرالمؤمنین علیه السلام بعد از حضرت خاتم المرسلین صلی الله علیه و آله 110
- 9 - 1 طریق عصمت Error! Bookmark not defined.
- 9 - 2 طریق افضلیت Error! Bookmark not defined.
- 9 - 3 طریق نص Error! Bookmark not defined.
- 9 - 3 - 1 نصوص جلی Error! Bookmark not defined.
- 9 - 3 - 2 نصوص خفی Error! Bookmark not defined.
- 9 - 4 طریق صدور معجزات Error! Bookmark not defined.
- 9 - 5 طریق عدم شاسیتگی خلفاء Error! Bookmark not defined.
- 10- اثبات امامت سایر ائمه علیهم صلوات الله 126
- 10 - 1 طریق نص Error! Bookmark not defined.
- 10 - 2 طریق عصمت Error! Bookmark not defined.
- 10 - 3 طریق افضلیت Error! Bookmark not defined.
- 10 - 4 طریق صدور معجزات Error! Bookmark not defined.
- 11- اثبات وجود و بقای حضرت صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه الشریف Error!
Bookmark not defined.
- جمع بندی 130
- فصل پنجم: Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined.	معاد
Error! Bookmark not defined.	مقدمه
Error! Bookmark not defined.	گفتار اول: اثبات معاد جسمانی
Error! Bookmark not defined.	گفتار دوم: اثبات معاد روحانی
138.....	جمع بندی
139.....	نتیجه نهایی
143.....	فهرست منابع

فصل اول :

کلیات و مفاهیم

گفتار اول: کلیات تحقیق

1- بیان مسئله

یکی از علوم اسلامی که از دیرباز در بین علمای اسلام و مسلمانان رواج داشته است، علم کلام بوده که از آن برای دفاع از عقاید دینی در برابر خصم، اقناع افراد جویای حقیقت و برای تثبیت باورهای دینی مردم استفاده می کردند. اهمیت این علم به حدی بوده که حتی بعضی از ائمه علیهم السلام افرادی را برای این امر تربیت می کرده اند.

مرحوم ملا محمد مهدی نراقی از علمایی است که در علم کلام نظریه پردازی کرده است. آراء ایشان در این زمینه دارای اهمیت ویژه ای است؛ زیرا از طرفی نظریات دقیقی مطرح کرده که برای اهل علم کارایی دارد و از طرفی آنها را در قالب ساده ای بیان کرده که مفید برای عوام است.

2- اهمیت موضوع و ضرورت تحقیق

در این زمان که انواع شبهه ها در زمینه دین و دینداری مطرح است و هر لحظه اعتقادات مردم در معرض تهاجم دشمنان است - تا آنها را از صراط مستقیم منحرف کنند- باید هرچه بیشتر و بهتر، بحث در زمینه اعتقادات را مطرح کرد و به شیوه های مختلف آن را در اختیار مردم قرار داد تا بتوانند با استفاده از این مکتوبات باورهای خود را حفظ کنند.

3- پیشینه موضوع

به رغم آن که ملا محمد مهدی نراقی یکی از متفکران برجسته شیعه در قرون اخیر می باشد و برای ارج نهادن به مقام شامخ علمی او و فرزند بزرگوارشان همایش ملی

برگزار گردیده است، اما کم تر منبع مستقلی در زمینه بررسی اندیشه‌های ایشان منتشر شده است. از مجموعه مقالات همایش مذکور که بگذریم، تنها یک کتاب با عنوان «اندیشه سیاسی ملامحمد مهدی نراقی» به قلم محمداکرم عارفی در حوزه علمیه قم تهیه شده است که از سوی انتشارات موسسه بوستان کتاب منتشر شده است. اما در زمینه اندیشه‌های کلامی ایشان تحقیق مستقلی به چشم نخورد.

4- اهداف تحقیق

نظر به اینکه درصدد بیان آراء کلامی ایشان می‌باشیم؛ در نتیجه:

الف- نظریات ایشان در بُعد کلامی بطور خلاصه و یکجا در دسترس دانش پژوهان قرار می‌گیرد.

ب- برای محققانی که بخواهند بررسی تطبیقی بین نظریات ایشان و سایر اندیشمندان داشته باشند منبعی فراهم می‌گردد.

ج- در حد توان، توجه به استدلال‌های ابتکاری و نو ایشان.

د- ارائه گزارشی از آراء و اندیشه‌های کلامی ملامحمد مهدی نراقی.

ه- فراهم نمودن زمینه مطالعات درباره تاریخ تحولات و تطورات علم کلام.

5- پرسش‌های تحقیق

سئوال اصلی:

ملا محمد مهدی نراقی در بُعد کلامی چه اندیشه‌هایی دارد؟

سئوالات فرعی:

أ- برای اثبات صانع از چه ادله و چه طرقی استفاده می‌کند؟

ب- آیا می‌شود از برهان معجزه برای اثبات صانع استفاده کرد؟

ج- برای اثبات صفات صانع چه روش‌هایی را به کار می‌گیرد؟

د- نظر ایشان در مورد توحید چیست؟

ه- ایشان با چند دلیل، توحید صانع را اثبات کرده‌اند؟

و- نظر ایشان در مورد نبوت چیست؟

ز- برای اثبات نبوت عامه و خاصه از چه ادله‌ای استفاده می‌کند؟

ح- نظر ایشان در مورد امامت چیست؟

ط- آیا به نظر ایشان امامت از اصول دین است؟

ی- چرا در امامت عصمت شرط است؟

ک- نظر ایشان در مورد معاد چیست؟

و... .

6- فرضیه‌های تحقیق

طرح فرضیه، مربوط به علوم تجربی است و در مباحث نظری نیازی به فرضیه پردازی نیست؛ لکن اگر به هر حال بخواهیم فرضیه‌ای طرح کنیم به این صورت می‌گوییم: محقق نراقی در علم کلام صاحب نظریه بوده‌اند و ممکن است نسبت به زمان خودشان نوآوری‌هایی در کلام و اعتقادات داشته باشند

7- پیش‌فرض‌های تحقیق

برخی از پیش‌فرض‌های تحقیق عبارت است از:

اول اینکه مرحوم نراقی صاحب آرائی در علم کلام است.

ثانیا ممکن است بعضی از اندیشه‌های ایشان در علم کلام منحصر بفرد باشد.

8- روش تحقیق

روشی که در این تحقیق برای تجزیه و تحلیل اطلاعات به کار می‌رود، روش تحلیلی - عقلی است. به عبارت دیگر بر اساس تحلیل و استدلال به توضیح و بررسی آراء و اندیشه‌های ملامحمد مهدی نراقی از خلال آثار او پرداخته خواهد شد.

9- سازماندهی تحقیق

این پژوهش از طرح تحقیق، کلیات، پنج فصل و نتیجه گیری تشکیل شده است.

فصل اول به کلیات و مفاهیم می‌پردازد.

فصل دوم به بررسی اثبات صانع می‌پردازد.

فصل سوم صفات صانع را مورد بررسی قرار می‌دهد.

فصل چهارم به بحث درباره نبوت و امامت می‌پردازد.

فصل پنجم اثبات معاد را مورد بررسی قرار می‌دهد.

گفتار دوم: مفاهیم

مفاهیم اصلی این تحقیق عبارت است از: علم کلام و محقق نراقی.

1- علم کلام

متکلمان و صاحب نظران برای علم کلام تعاریف گوناگونی ارائه کرده‌اند، در شرح العقائد، تفتازانی، علم متعلق به احکام اصلی؛ یعنی اعتقادات را «علم التوحید و الصفات» خوانده است.¹ لاهیجی در گوهر مراد، کلام را «صناعتی که قدرت می‌بخشد

1. سعد الدین تفتازانی، شرح العقائد النسفیة، چاپ اول، قاهره، ناشر مکتبه الکلیات الأزهریة، 1407 ق، ص 9. (و بعد فان مبنی علم الشرائع و الأحکام، و أساس قواعد عقائد الاسلام: هو علم التوحید و الصفات، الموسوم بالكلام. المنحی عن غیاهب الشکوک، و ظللمات الأوهام.)

بر محافظت از شریعت به کمک دلایلی که از مقدمات مسلمة مشهوره تشکیل شده باشد.¹ تعریف کرده است. در این زمینه شهید مطهری می گوید: «علم کلام اسلامی، علمی است که درباره اصول دین اسلام بحث می کند به این نحو که چه چیز از اصول دین است و چگونه و با چه دلیل، اثبات می شود و جواب شبهاتی که در مورد آن وارد می شود چیست؟»²

2- ملامحمد مهدی نراقی

آشنایی با مفاخر و عالمان دین و دانشمندان یک ملت، آشنایی با فرهنگ آن ملت است و دانستن رمز و راز موفقیت آنان در رشد، بالندگی، تهذیب و تکامل انسانها خصوصاً نسل جوان مفید و سازنده است از جمله این عالمان فرزانه ملامحمد مهدی نراقی معروف به «محقق نراقی» است. وی یکی از مجتهدان برجسته در دو قرن دوازده و سیزده هجری قمری است و به لحاظ جامعیت در علوم و فنون و آراستگی به فضایل اخلاقی و صفات ملکوتی از مفاخر و نوابغ علمی عصر خویش بود. کتابهای او در علوم عقلی و نقلی بهترین گواه بر عظمت اندیشه و فکر پویا و موج او است، و در یک کلام باید او را از حکما و فلاسفه، و فقها و مجتهدان بزرگ، و دارای آثار گران بهایی دانست که در حد خود کم نظیر است و چهره علمی ایشان آنچنان که باید شناخته نشده است.

شرح حال نگاران، محقق نراقی را جامع علوم عصر خود خوانده اند و با القابی مانند «خاتم الحکماء و المجتهدین» «لسان المتألهین» و نظایر آن از او یاد کرده اند، ولی متأسفانه از آنجا که بسیاری از آثارش که معیار واقعی شناخت مرتبه فضل و دانش و اندیشه اوست، احیاء و منتشر نشده، ناشناخته مانده است. این در حالی است که

1. فیاض لاهیجی، گوهر مراد، چاپ اول، تهران، نشر سایه، 1383 ش، ص 42.

2. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، 27 جلد، تهران، انتشارات صدرا، [بی تا]، ج 3، ص 62.

بسیاری از آثار محقق نراقی در حوزه فلسفه، کلام، عرفان، ریاضیات، هندسه، نجوم، فقه، اصول، اخلاق و ادبیات است و در علوم تفسیر قرآن و علوم حدیث و طب، مهارت بالایی داشت و صاحب نظر بود.¹

در این رساله برای شناخت بهتری از این اندیشمند فرزانه شرحی مختصر پیرامون زندگانی ایشان را که به قلم استاد علامه حسن حسن‌زاده آملی نگارش شده است را با اندکی تغییر و تلخیص ارائه می‌کنیم:²

استاد الکُلِّ فی الکُلِّ، علامه ملا محمد مهدی بن ابی ذرّ نراقی قدس سرّه [حدوداً در سال 1146 قمری در نراق از توابع کاشان پا به عرصه گیتی نهاد]³ یکی از نوایغ دهر و جامع کلیه فنون علوم، و دائرة المعارفی ناطق، و کتابخانه‌ای بزرگ و متحرک بود. بی‌شک ایشان در تبحر به جمیع علوم عقلی و نقلی حتی در ادبیات و ریاضیات عالیه در عداد طراز اول از اکابر علمای اسلام، و در اتّصاف به فضائل اخلاقی و ملکات ملکوتی از نوادر روزگار است.

علامه محقق ملا محمد مهدی نراقی را نراقی اول، و خلف صالحش ملا احمد فاضل نراقی را نراقی ثانی گویند و از هر دو تعبیر به نراقیان می‌شود. [لقب «محقق» غالباً برای ملا محمد مهدی نراقی و لقب «فاضل» برای ملا احمد نراقی استعمال می‌شود]. در محضر مبارک حضرت استاد علامه طباطبائی صاحب تفسیر المیزان تشریف داشتیم که از نراقیان سخن به میان آمد، فرمودند: نراقیان هر دو از علمای بزرگ اسلام و ناشناخته‌اند. عمده تحصیلات فاضل نراقی یعنی ملا احمد در نزد پدرش ملا مهدی نراقی بوده است و برخی از تألیفات ملا احمد به مضمون: «الولد سرّ أبيه» به تبعیت از پدرش ملا مهدی

1. www.naraqi.com

2. محمد مهدی نراقی، انیس الموحّدین، چاپ دوم، تهران، انتشارات الزهراء، 1369ش، ص 23-11، مقدمه.

3. http://www.hawzah.net/Hawzah/Occasions/OccasionView.aspx?LanguageID=1&OccasionID=68143

نراقی است. مثلاً پدر در فقه «معمد» می نویسد و پسر «مستند» پدر «تجريد الاصول» در علم اصول می نویسد و پسر شرحی مبسوط بر آن در هفت مجلد می نویسد (الذريعة، صفحه 350، ج 130)؛ پدر در علم اخلاق «جامع السعادات» به عربی می نویسد و پسر «معراج السعادة» که ترجمه کتاب پدر است به فارسی با بعضی اضافات، پدر دیوان اشعار به نام «طائر قدسی» دارد و پسر به نام «طاقدیس» پدر «مشکلات العلوم» می نویسد و پسر «خزائن» و آن را تابع «مشکلات العلوم» قرار داده است.

اساتید

در کاشان و اصفهان و عتبات عالیة عراق در نزد بزرگانی چون ملا اسماعیل خواجهائی و ملا محمد جعفر بیدگلی و استاد کل، محمدباقر اصفهانی معروف به وحید بهبهانی و دیگران، کسب معارف کرده است. [تلمذ او نزد وحید بهبهانی طولانی مدتی بوده؛ معروف است می گویند چهار نفر از اعظم فقهاء و مجتهدین به نام «مهدی» از شاگردان وحید بوده اند، و آنها را «مهادی اربعه» نامیده اند و آنها را بدین ترتیب برشمرده اند:

حاج ملا محمد مهدی نراقی، سید محمد مهدی بحر العلوم، میرزا مهدی شهید اصفهانی مشهدی، میرزا محمد مهدی شهرستانی.¹]

از منظر دیگران

کلمات بعضی از صاحبان تراجم و تذکره ها را به اجمال و اختصار در معرفی ایشان نقل می نمایم:

¹ www.naraqi.com

صاحب روضات فرماید (ص 647): «مولانا مهدی بن ابی ذرّ الکاشانی النراقی از ارکان علمای متأخرین ما و از اعیان فضلائی متبحرین ما است، در اکثر فنون علم و کمال صاحب تصنیف است، در فقه و حکمت و اصول و اعداد و اشکال مسلّم بوده است.»

مرحوم ملا حبیب الله کاشانی در کتاب «لباب الالقاب فی القاب الاطیاب» ایشان را ملقب به القاب فاخری می کند از جمله: عالمی عیloom، محقق مدقق، استاد الكل فی الكل، جامع جمیع علوم عقلیه و ماهر حاذق در علوم شرعیه. ایشان در ادامه می گوید: اگر کسی او را «بحر العلوم» حقیقی بگوید مجاز نگفته است بلکه به حقیقت سخن گفته است. و اگر قائلی وی را «علامه» خواند استحقاق ملامت ندارد. بعضی از افاضل وی را «خاتم الحکماء و المجتهدین» لقب داده است و این لقبی است که در جای خود قرار گرفته است.

آثار ایشان:

در حقیقت معرف هر کس آثار و آیات وجودی اوست که هر اثر، معرف دارائی مؤثر خود است، جناب ملا محمد مهدی نراقی اول را باید از تراث علمی او شناخت. متأسفانه این عالم بزرگ اسلامی به «مشکلات العلوم» و «جامع السعادات» شناخته شده با این که ایشان صاحب تصانیف ارزشمند و تألیفات گرانقدری در علوم گوناگون است و همه مصنفاتش حاکی از عظمت و مجد تحقیقات علمی و فکری او است. برخی از آنها چاپ شده است و امید است که از همت والای دانشمندان دانش پرور، آثار قلمی دیگر آن جناب نیز در معرض استفاده اهل علم قرار گیرند. این آثار در علوم مختلف عبارتند از:

فقه:

معمد الشیعة فی احکام الشریعة، لوامع الاحکام فی فقه شریعة الاسلام، التحفة الرضویة فی المسائل الدینیة، رسالة صلاة الجمعة، رساله ای در عبادات، رساله ای در مناسک حج که به نام انیس الحجاج است. انیس التاجرین که همان انیس التجار معروف است و چاپ شده است. المناسک المکیة فی مسائل الحج که غیر از انیس الحجاج است.

اصول:

جامعة الاصول فی الاصول، انیس المجتهدین، رسالة فی الاجماع، التجريد فی اصول الفقه در ایران چاپ شده است.

حکمت و کلام:

کتاب فارسی در اصول الدین به نام انیس الموحّدین، جامع الافکار در حکمت، انیس الحكماء در معقول، الشهاب الثاقب فی الرد علی بعض معاصره من العامّة. «شهاب ثاقب» در امامت است که در ردّ رساله فاضل نجاری نوشته است. اللعة، مختصر «اللمعات العرشية فی الحکمة الإلهية» است. که به نام اللعة الالهيه است و چاپ شده است. اللعات العرشية فی الحکمة الإلهية، که «اللمعات العرشية فی حکمة الاشراق» است. شرح شفاء که شرح الهیات «شفاء» است. الکلمات الوجیزة، که مختصر اللعة الإلهية است و چاپ شده است. قرّة العیون که چاپ شده است ، این کتاب به عربی در حکمت متعالیه است.

اخلاق:

جامع المواعظ، جامع السعادات، که مکرر چاپ شده است.

ادبیات:

رسالة نخبة البیان فی علم المعانی و البیان، دیوان اشعار.

ریاضیات و هینت:

حاشیه شرح مجسطی، حواشی بر اُکر ثاوذوسیوس، رساله‌ای در علم حساب، رساله فارسی در علم عقود انامل، المستقصى فی علم الهیاء، معراج السماء فی الهیاء، المحصل فی علم الهیاء، توضیح الاشکال، تحریر اصول اقلیدس، شرح تحریر اُکر ثاوذوسیوس.

متفرقه

مشکلات العلوم که چاپ شده است. محرق القلوب در مصائب اهل بیت علیهم السلام. این چند کتاب یاد شده را صاحب روضات نام برده است.

ابعادی از سیره علمی ایشان

اهتمام به یادگیری زبان خارجی:

با یادگیری خط و زبان عبری و لاتین نزد عالمان یهودی [که روش علمای پیشین بود] با رهبران مذهبی اقلیتها وارد بحث و مناظره شد و از متن کتابهای مذهبی آنان مطالبی را بر حقانیت رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نقل و ترجمه کرد.¹

اندیشه های مرحوم نراقی

1. مشرب فلسفی:

محقق نراقی در فلسفه آثار بسیار زیاد و پر مغز دارد و این گویای توان علمی او است. وی در فلسفه تابع مشرب فلسفی خاصی نبود، زیرا بر آراء و اندیشه های فلسفی اشراق و مشاء (بوعلی) احاطه کامل داشت و قدرت تجزیه و تحلیل و نقض و ابرام او از افکار و آرای پیشینیان بالا بود.

2. تهذیب نفسی:

1. <http://www.hawzah.net/Hawzah/Occasions/OccasionView.aspx?LanguageID=1&OccasionID=6814>

ایشان قائل است که فضایل اخلاقی مایه نجات و رستگاری انسان و رساننده او به سعادت جاوید است، و رذایل اخلاقی مایه بدبختی و شقاوت همیشگی وی است. پس تخلیه و پاک سازی از رذایل و آراستن نفس به فضایل از مهم ترین واجبات است و دست یافتن به زندگی حقیقی بدون سعی و کوشش، محال است.¹

3. تبیین تجسم اعمال:

اعمال، رفتار و کردار انسان با روح او آمیخته می شود و در روز قیامت همراه با او محشور می شود و در آن جا گناه انسان عینیت می یابد و این همان تجسم اعمال است. محقق نراقی درباره تجسم اعمال معتقد است که واقعیت و حقیقت انسانها در روز قیامت، همان تصوره های باطنی و نیت های قلبی و عمل های آنان است که در نفس ایشان به صورت خوی ثابت درآمده است. وقتی در روز قیامت ادراک انسان به حد بالا رسید و چشم بصیرت باز کرد، همه آنها را به طور واضح در وجود خود حاضر می بیند.²

4. فرهنگ استاد و شاگرد:

محقق نراقی با بهره جویی از احادیث و روایات برای استاد و دانشجو آداب و فرهنگی را بیان می کند که در این بخش به طور گذرا اندیشه او در این خصوص را بیان می کنیم.

الف) فرهنگ دانشجویی: تعلم و فراگیری دانشجو باید فقط برای خدا و تقرب به او و رسیدن به سعادت اخروی باشد، و انگیزه او ستیزه و مجادله و فخرفروشی و رسیدن به

1. محمد مهدی نراقی، جامع السعادات، 3 جلد، چاپ چهارم، بیروت، ناشر اعلمی، [بی تا]، ج 1، ص 41.

2. همان، ص 50.

جاه و مال یا برتری بر دیگران نباشد. به آن چه می‌فهمد و علم دارد عمل کند؛ زیرا اگر کسی به آن چه که می‌داند عمل کند، خداوند آن چه را که نمی‌داند به او می‌آموزد.¹

ب) فرهنگ استادی: معلم، آموزش خود را خالص برای خدای سبحان قرار دهد و انگیزه دنیوی از قبیل طمع مالی یا جاه و ریاست و شهرت بین مردم نداشته باشد؛ بلکه تنها انگیزه او تقرب به خدای تعالی و رسیدن به پاداش‌های جاودانه باشد. نسبت به متعلم، مشفق و خیرخواه باشد و به قدر فهم او بیاموزد و با نرمی و گشاده رویی با او سخن گوید، نه با تندی و خشونت. آن چه می‌داند بگوید و درباره آن چه نمی‌داند سکوت کند تا به متعلمان، خلاف واقع نگوید.²

5. امر به معروف و نهی از منکر:

محقق نراقی امر به معروف و نهی از منکر را واجب می‌داند و سستی و مسامحه در امر به معروف و نهی از منکر را موجب فراگیر شدن فساد می‌داند و بر این باور است که آثار منفی آن متوجه مردم خواهد شد.

ایشان درباره علت سستی در این واجب می‌گوید: «سبب این، یا ضعف نفس و یا طمع مال است.»³

6. ادبیات عرفانی:

بسیاری از عالمان دینی گذشته در ادبیات، صاحب نظر بودند و به شعر و شاعری علاقه فراوان داشتند. ذوق سرشار محقق نراقی در ادبیات فارسی خصوصاً شعر، موهبتی الهی بود که خداوند به وی داده بود. ایشان دیوان بزرگی به نام «طائر قدسی»

1. همان، ص 142.

2. همان، ص 144.

3. همان ج 2، ص 240.

داشت که متأسفانه این اثر گران سنگ ادبی که بیش از سه هزار بیت داشت، ناپیداست.^۱

مبارزات مرحوم نراقی

محقق نراقی همواره با دو جبهه اخباری گری و صوفی گری مبارزه‌ای جدی داشت:

1. مبارزه با اخباری گری:

هنگامی که ملا محمد مهدی نراقی در حوزه علمیه کربلا و نجف تحصیلات عالی را می‌گذراندند، حوزه علمیه کربلا میدان تاخت و تاز تفکر اخباری گری و ظاهرنگری بود. آنان معتقد بودند که تمام اخبار کتاب‌های مورد اعتماد - با همه اختلافی که در آنها وجود دارد - قطعاً از سوی معصومین (علیهم السلام) صادر شده است و ظواهر قرآن را نباید به تنهایی و بدون رجوع به اخباری که وارد شده اخذ کرد. آنان علم اصول را با این ادعا که همه مبانی آن عقلی است و مستند به اخبار نیست، به کلی رد و انکار می‌کنند. محقق نراقی که به آثار سوء اخباری گری کاملاً آگاه بود و می‌دانست این عقیده چه عواقب شومی برای محصلان علوم دینی در پی خواهد داشت، به مبارزه حکیمانه با آن پرداخت. اگر چه آغازگر این مبارزه جدی استاد بزرگوارش (علامه وحید بهبهانی بود که از طریق احتجاجات شفاهی تند و جلسات درس که شاگردان بسیاری در آن حاضر بودند، یورش سخت بر اخباری‌ها می‌برد و در این راه پرچم مبارزه با اخباری گری را به دوشش می‌کشید) با این حال جنبش ملا محمد مهدی نراقی حرکتی در تکمیل مبارزه استاد بود.^۲ محقق نراقی برای آشنایی کامل با مبانی و آرای آنان در جلسات درس صاحب حدائق، شیخ یوسف بحرانی و همچنین شیخ محمد مهدی فتونی، که هر دو از رهبران و پیشوایان علمای اخباری بودند، حاضر می‌شد و نه تنها تحت تأثیر اندیشه

1. قره العیون، ص 44

2. مقدمه کتاب جامع السعادات، ص 9. و www.naraqi.com

های آنان قرار نمی‌گرفت بلکه بر آنان تأثیرگذار بود. او در همان زمان کتاب «رساله اجماع» را در کربلا نگاشت. مرحوم نراقی در این کتاب به دلایل عقلی و نقلی بر حجیت شرعی اصل اجماع به عنوان یکی از ادله اربعه که از ارکان علم اصول است، اشاره و دیدگاه عالمان دین از شیخ مفید تا زمان خود را بیان کرده است، که البته عالمان و محققان از این کتاب استقبال کردند و بسیار تأثیرگذار بود.

2. مبارزه با صوفی‌گری:

محقق نراقی در عصر خود با تفکری دیگر نیز مواجه بود و آن مسلک تصوف بود. اگرچه ریشه این تفکر از مسیحیت آغاز و در میان شهرهای ایران رشد چشم‌گیری داشت ولی در حال نفوذ به سایر مناطق داخل و خارج از کشور بود. از این رو ایشان (پرچم مبارزه با این اندیشه را به اهتزاز درآورد. او یک تنه در دو جبهه مبارزه می‌کرد) و هرگز در این مبارزه تساهل را روا نمی‌دانست، زیرا انگیزه‌ای جز نجات اسلام و مسلمین از چنگال جهل و نادانی نداشت. خوش بختانه (آن چه او را در این باره مساعدت می‌کرد، ذوالفنون بودن وی بود) و همین خصوصیت ممتاز و بسیار بارز او را در دو جبهه پیروز میدان کرد.¹

1. مقدمه کتاب جامع السعادات، ص 10 و www.naraqji.com.